

تفسیر موضوعی و منهج بحث در آن

پوهنبار عبدالله عبادی

دپارتمنت تعلیمات اسلامی، پوهنځی شرعیات، پوهنتون بدخشان
E-ebadi@badakhshan.edu.af
<https://orcid.org/0009-0005-6177-1698>

نویسنده

نشانی برقی

نشانی ارکاید

پوهنمل عبدالعزیز نظری

دپارتمنت تعلیمات اسلامی، پوهنځی شرعیات، پوهنتون بدخشان
a.nazari1441@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0008-2910-6286>

نویسنده

نشانی برقی

نشانی ارکاید

چکیده

از این که قرآن کریم بحیث اولین منبع تشریح اسلامی همیشه محراق توجه مفسران در هر عصر و زمانه بوده روی این ارزش همیشه علمای کرام سعی کرده‌اند که متناسب به هر زمان و مکان باید زمینه فهم قرآن کریم را برای امت مسلمه خصوصاً نسل جوان فراهم کنند، که با پیش کش نمودن شیوه‌های متنوع تفسیری این راه را سهل و ساده ساختند که از جمله یک نوع موثر تفسیری در عصر حاضر، تفسیر موضوعی می‌باشد، که یکی از روش‌های نوین علمی و کارآمد در فهم معارف قرآن کریم است، که در دهه‌های اخیر به صورت گسترده در میان محققین اسلامی مورد توجه خاص قرار گرفته است، که در این شیوه محقق به جای تفسیر ترتیبی آیات موضوع مشخص از آیات قرآنی برمی‌گزیند، سپس آیات مرتبط به موضوع را از تمام قرآن و یا از یک سوره جمع‌آوری نموده، بعداً با تحلیل منظم، نظریه قرآن کریم در آن مورد استنباط می‌کند. در این تحقیق از روش تحلیلی مورد تحقیق قرار گرفته است، و یافته‌ها و نتیجه تحقیق حاضر این است که تفسیر موضوعی روشی توانمند برای استخراج آموزه‌های قرآنی درباره مسائل معاصر می‌باشد. این موضوع روش جدید است برای محققین در سلک تحقیق شان، برای استفاده از این روش محقق باید تسلط کامل به علوم بلاغی و لغوی و نیز آگاهی از مسائل معاصر داشته باشد تا نتیجه هم از منظر علمی معتبر و هم از حیث کاربردی قابل استفاده باشد.

کلیدواژه‌ها: استنباط، بحث، تفسیر، منهج، موضوع.

Thematic Interpretation and Its Methodology

Author
Email
Orcid

Ebadullah Ebadi
Department of Islamic Education, Faculty of Sharia, Badakhshan University
E-ebadi@badakhshan.edu.af
<https://orcid.org/0009-0005-6177-1698>

Author
Email
Orcid

Abdulaziz Nazari
Department of Islamic Education, Faculty of Sharia, Badakhshan University
a.nazari1441@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0008-2910-6286>

Abstract

The Holy Qur'an, as the primary source of Islamic legislation, has always been the focal point of attention for exegetes across all eras. Scholars have continuously sought to facilitate its understanding for the Muslim community, particularly the younger generation, by developing methods suitable for different times and contexts. Among these methods, thematic interpretation has emerged as an effective and contemporary approach for understanding the Qur'anic teachings. Over recent decades, this method has gained significant attention among Islamic researchers. Unlike traditional sequential exegesis, thematic interpretation involves selecting Qur'anic verses related to a specific topic from the entire Qur'an or a single surah. These verses are then systematically analyzed to derive the Qur'anic perspective on the given subject. This study employs an analytical research methodology. The findings indicate that thematic interpretation is a powerful tool for extracting Qur'anic guidance on contemporary issues. It provides researchers with a modern method to approach their studies. However, to utilize this method effectively, a researcher must possess a strong command of linguistic and rhetorical sciences as well as a thorough understanding of contemporary matters, ensuring that the outcomes are both scientifically credible and practically applicable.

Keywords: deduction, discussion, interpretation, methodology, topic

مقدمه

إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شَرِّهِ وَأَنْفُسَنَا وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا مِنْ يَهْدِهِ
اللَّهُ فَلَا مَضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضِلُّ فَلَا هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ
مُحَمَّدًا عَبْدًا وَرَسُولَهُ.

وبعد: همه ثنا و ستایش از آن خداوند متعال است، درود و سلام بر پیامبر اکرم-صلی الله علیه وسلم- و یاران با وفایش باد تا به روز رستاخیز. بدون شک تفسیر قرآن کریم یکی از بنیادی‌ترین علوم اسلامی است، که الله تبارک و تعالی خطاب به پیامبرش می‌فرماید (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ). [المائدة: ۶۷]

ترجمه: ای پیامبر برسان آن‌چه فرود آورده شده است بسوی تو از جانب پروردگارت. [خرم دل،] در این آیه خداوند متعال الله تبارک و تعالی، به پیامبرش-صلی الله علیه وسلم- دستور رساندن قرآن کریم را صادر می‌کند که شامل فهم تمام مسائل است که از قرآن کریم استخراج می‌شود، که رسول الله-صلی الله علیه وسلم- در این امر کوچکترین کوتاه از خود نشان نداده است، که بعد از رسول الله-صلی الله علیه وسلم-، صحابه کرام برای انجام این امر تمام توان خود را به‌خرج دادند و از روش تفسیری؛ برای فهم قرآن کریم استفاده نمودند، که بعداً در طول تاریخ، روش‌ها و مکاتب متنوعی را به خود جلب نموده است که از جمله این روش‌های که برای فهم قرآن کریم توجه معاصرین را به خود جلب نموده، تفسیر موضوعی است که در دوره‌ی معاصر اهمیت ویژه‌ی یافته و به عنوان یکی از شیوه‌های نوین فهم قرآن کریم معرفی می‌گردد. این روش در برابر تفسیر ترتیبی (تفسیر به ترتیب آیات و سوره‌ها) مطرح شده و در صدد است تا موضوعات و مسائل مختلف زندگی بشری را در پرتو قرآن کریم بررسی و تبیین نماید. بدین ملحوظ ایجاب می‌کند که این موضوع مورد تحقیق قرار گرفته و طی یک مقاله علمی، تعریف، انواع و منهج بحث تفسیر موضوعی ترتیب گردیده. و در دست‌رس همگان قرار داده شود تا باشد که از آن استفاده خوب و بهره‌برداری بهتر صورت گیرد.

تبیین مسأله

تفسیر قرآن کریم همواره از مهم‌ترین علوم اسلامی و یکی از پایه‌های اصلی فهم شریعت اسلامی به‌شمار می‌رود؛ با این حال روش‌های تفسیری در طول تاریخ دچار تحول و تنوع شده‌اند، از جمله روش تفسیر ترتیبی که مفسران آیات را به ترتیب مصحف تبیین و تفسیر می‌کردند، و روش تفسیر موضوعی که باگردآوری آیات مربوط به یک موضوع خاص، به بررسی جامع آن از منظر قرآن کریم می‌پردازد در عصر حاضر، با گسترش نیازهای اجتماعی و پیدایش پرسش‌های نوین در حوزه‌های اعتقادی، اخلاقی، فرهنگی و سیاسی روش‌های سنتی تفسیر پاسخ‌گوی همه این این

نیازها نیستند؛ از این رو، تفسیر موضوعی به عنوان رویکردی نظام‌مند و مسئله محور، مورد توجه گسترده‌ای دانشمندان معاصر قرار گرفته است. با وجود اهمیت این روش هنوز در حوزه علوم قرآنی پرسش‌های متعددی در باره مبانی، و منهج آن وجود دارد، بنا براین، ضرورت است که تفسیر موضوعی نه تنها به عنوان یک روش در تبیین آموزه‌های قرآن کریم، بل که به مثابه یکی از راه‌های شناخت مفاهیم قرآنکریم مورد مطالعه قرار گیرد، چون این روش می‌تواند راه را برای استخراج اندیشه‌جامع قرآن کریم، در باره مسائل معاصر هموار سازد و نقش قرآن کریم را در هدایت فکری، و تمدن جوامع اسلامی احیا کند.

پرسش‌های تحقیق

پرسش اصلی: تفسیر موضوعی و منهج بحث در آن چگونه است؟

پرسش‌های فرعی:

۱- تفسیر موضوعی و منهج بحث در آن چه جایگاهی در میان تفسیرها دارد؟

۲- تفسیر موضوعی چه نقش در فهم قرآن کریم دارد؟

۳- تفسیر موضوعی به چند دسته تقسیم می‌شود؟

اهمیت تحقیق

تحقیق در تفسیر موضوعی قرآن کریم از جایگاهی بس والا در عرصه‌ی علوم اسلامی برخوردار است؛ زیرا این شیوه، راه نوین برای کشف نظام فکری قرآن کریم در باره مسائل انسانی، و اجتماعی و اعتقادی به‌شمار می‌رود، در دوران معاصر که پرسش‌های فکری و بحران‌های علمی انسان افزایش یافته است؛ روش‌های سنتی تفسیر به تنهای پاسخ‌گوی نیازهای فکری جامعه نیستند، روی این ملحوظ اهمیت تفسیر موضوعی در این است. تفسیر موضوعی به منظور فراهم کردن تصویر جامع و نظام‌مند از آموزه‌های قرآنی نسبت به مسائل معاصر، حل مسائل فقهی مربوط به آیات متعدد که در مقاطع مختلف یاد آوری صورت گرفته است، ساده سازی مطالب و معانی قرآن در مطالعات اجتماعی، سیاسی و اخلاقی معاصر، اجتناب از برداشت عجولانه از ارشادات آیات قرآنی بدون بررسی همه جانبه آیات مرتبط در موضوع صورت می‌گردد.

اهداف تحقیق

هدف اصلی: بررسی چگونگی تفسیر موضوعی و منهج بحث در آن.

اهداف فرعی:

۱- تبیین مفهوم و روش تفسیر موضوعی.

۲- بررسی جایگاه این روش در میان تفسیرها.

۳- آرایه نمونه‌های عملی از تفسیر موضوعی با تکیه بر آثار مفسران بزرگ.

۴- تحلیل مزایا و چالش‌های این شیوه در پاسخ گویی به نیازهای عصر حاضر.

پیشینه‌ی تحقیق

تفسیر موضوعی به عنوان روشی نوین در مطالعات قرآنی، ریشه در تلاش‌های مفسران مسلمان از صدر اسلام تا دوران معاصر دارد، هر چند مفهوم دقیق و نظامند تفسیر موضوعی در قرن چهاردهم در جامعه ازهر شریف مصر بکاربرده شده است. ولیکن مطالعات تفسیرها، مانند تفسیر طبری، الکشاف، زمخشری، و قرطبی در دوران آغاز عصر تفسیری به صورت ضمنی آیات مرتبط به یک موضوع خاص را گردآوری نموده تحلیل کرده‌اند؛ اگر چه مفسران بزرگ مستقیماً اصطلاح «تفسیر موضوعی» را به کار نبرده‌اند. بل که در دوران میانه برخی از دانشمندان بزرگ چون محمد ابن عمر مشهور به فخر رازی در تفسیر اش گامی فراتر نهادند، مباحث موضوعی هم چون توحید، نبوت، قضا و قدر، و معاد را با روش فلسفی بررسی کرده است، ولی باید گفت که روش تفسیر موضوعی به عنوان یک منهج مستقل پدیده‌ی است، متعلق به دوران معاصر، که در قرن چهاردهم دانشمندان بزرگ حوزه تفسیر چون سیدقطب در تفسیر اش به نگرشی اجتماعی و تربیتی به موضوعات قرآنی پرداخته است، بعد از سیدقطب؛ محققین چون عبدالکریم زیدان کتاب (التفسیر الموضوعی للقرآن کریم)، عبدالله دراز کتاب (نظرات جدیدة فی القرآن کریم) و محمدغزالی کتاب (تفسیر الموضوعی لسور القرآن کریم) به روش تفسیر موضوعی پرداخته‌اند، و تلاش‌ها کرده‌اند، که تفسیر موضوعی را به عنوان بهترین روش برای بازخوانی آموزه‌های قرآنی در پرتو نیازهای روز تبیین کنند؛ که آثار مستقلی در این زمینه نوشته‌اند؛ و در این اواخر هم مقالات پوهنتونی متعددی، به بررسی روش‌های تفسیر موضوعی پرداخته‌اند. اما به زبان عربی، مغلق و پیچیده بوده که استفاده از آن‌ها برای نسل جوان مشکل و دشوار می‌باشد. از این رو در تحقیق حاضر عنوان مذکور به صورت کوتاه، سهل، آسان و قابل فهم برای همگان و به شیوه علمی به زبان فارسی نگارش یافته است. تا باشد که در زمینه آگاهی از تفسیر موضوعی و منهج بحث در آن و چگونگی تتبع و جستجو مفاهم قرآنی از این روش برای همه آسان شود.

روش تحقیق

روش تحقیق در تفسیر موضوعی، همانند سایر تحقیقات در علوم قرآنی، بر مبنای تحلیل داده‌های قرآنی و منابع مرتبط به هدف کشف دیدگاه جامع قرآن کریم در باره یک موضوع خاص است. در مقاله حاضر از روش توصیفی-تحلیلی استفاده شده است. داده‌ها از طریق منابع کتابخانه‌ای و تفاسیر معتبر گردآوری شده و سپس با رویکرد تحلیلی و مقایسه‌ای دسته‌بندی و تحلیل کرده می‌شوند.

نتایج و یافته‌ها

تفسیر در لغت به معنای کشف، بیان و توضیح آمده است (ابن فارس، ۱۳۹۹، ص. ۵۰۴؛ فیروزآبادی، ۱۹۷۹، ج. ۲، ص. ۱۱۰). در اصطلاح، تفسیر دانشی است که به وسیله آن معانی قرآن کریم در حد توان بشری تبیین می‌گردد (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص. ۵۷۱). امام بدرالدین زرکشی (رحمه‌الله) تفسیر را چنین تعریف می‌کند: تفسیر علمی است که از طریق آن معانی کتاب خداوند، که بر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نازل شده است، فهم و درک می‌شود (زرکشی، ۱۳۷۶، ج. ۱، ص. ۱۳).

تعریف اصطلاحی تفسیر موضوعی چنین است: گردآوری آیات پراکنده قرآن کریم، یا آیات یک سوره، که به یک موضوع واحد مرتبطانند و تفسیر آن‌ها بر اساس مقاصد کلی قرآن (زهرانی، ۱۴۱۰، ص. ۷). هم‌چنین گفته شده است: تفسیر موضوعی دانشی است که مسائل را در چارچوب مقاصد قرآنی، در یک سوره یا در سراسر قرآن، مورد بررسی قرار می‌دهد (زاهر عواض، ۱۴۴۱، ص. ۷). اصطلاح «تفسیر موضوعی» برای نخستین بار در قرن چهاردهم هجری در جامعه الازهر شریف به کار رفته است؛ با این حال، این امر به معنای نبود این شیوه در ادوار پیشین نیست، بل که ریشه‌ها و جوانه‌های آن از آغاز نزول قرآن کریم و در دوران حیات رسول خدا صلی الله علیه و آله وجود داشته است. شواهد متعددی از زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در زمینه تفسیر موضوعی قابل ارایه است (دراسات فی القرآن الکریم، ص. ۶). از جمله، تفسیر واژه «ظلم» به «شرک» از سوی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در آیه (الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ) [الأنعام: ۸۲] با استناد به آیه (إِنَّ الشَّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ) [لقمان: ۱۳] (بخاری، ۱۴۰۷، ج. ۶، ص. ۲۰).

هم‌چنین، وجود این دانش در میان علمای متقدم به‌روشنی دیده می‌شود و آنان توجه ویژه‌ای به آن داشته‌اند. از جمله، مقاتل بن سلیمان (متوفی ۱۵۰ق) کتابی با عنوان تفسیر الخمسمائة آية فی الأمر والنهی والحلال والحرام بر اساس ترتیب فقهی تألیف کرده است. می‌توان با اطمینان گفت که وی از نخستین کسانی است که در زمینه تفسیر موضوعی دست به تألیف زده است. افزون بر این، مقاتل بن سلیمان کتاب دیگری با عنوان الوجوه والنظائر فی القرآن الکریم نگاشته است که ارتباط آن با تفسیر موضوعی غیرقابل انکار است (ابن جوزی، ۱۴۰۴، ج. ۲، ص. ۱).

روش‌های تفسیر موضوعی

روش نخست: پژوهش‌گر یک واژه را برمی‌گزیند و تمامی آیاتی را که آن واژه در آن‌ها به کار رفته است، گردآوری می‌کند. سپس با توجه به کاربرد قرآنی، معنای دقیق آن واژه را استخراج می‌نماید؛ زیرا هرچند بیش‌تر واژگان قرآنی ریشه لغوی عربی دارند، قرآن کریم با کاربرد خاص خود، مفاهیم نوینی به آن‌ها بخشیده است (مسلم، ۱۴۲۶، ص. ۲۴).

روش دوم: در این شیوه، پژوهش‌گر یک موضوع مشخص را انتخاب کرده و آیات مرتبط با آن را از سراسر قرآن کریم گردآوری می‌کند. پس از احاطه کامل بر آیات، به تفسیر و تحلیل آن‌ها پرداخته و می‌کوشد با بهره‌گیری از کاربرد قرآنی، نتایج لازم را استخراج نماید (فرماوی، ۱۹۷۷، ص. ۵۷). در این روش، پژوهش‌گر با نگارش مقدمه‌ای درباره موضوع، بررسی ابعاد مختلف آن در پرتو آیات قرآنی و در نهایت ارائه جمع‌بندی و نتیجه‌گیری، میان عناصر گوناگون هماهنگی ایجاد می‌کند. این شیوه، رایج‌ترین روش در تفسیر موضوعی به‌شمار می‌رود و اطلاق «تفسیر موضوعی» معمولاً ذهن را به همین نوع معطوف می‌سازد. شایان ذکر است که در این روش، مباحث مربوط به قرائات، وجوه اعراب و نکات بلاغی مطرح نمی‌شود، مگر آن‌که برای توضیح بهتر موضوع ضرورت داشته باشد (مسلم، ۱۴۲۶، ص. ۲۷).

روش سوم: در این شیوه، پژوهش‌گر به جست‌وجوی یک موضوع در سراسر قرآن یا در میان سوره‌ها نمی‌پردازد، بل که موضوع هر سوره را به‌صورت مستقل بررسی می‌کند و نشان می‌دهد که هرچند ممکن است در یک سوره موضوعات متعددی مطرح شده باشد، اما همه آن‌ها در حقیقت در راستای تثبیت یک محور اساسی‌اند که همان موضوع مرکزی سوره است (زهرانی، ۱۴۱۰، ص. ۱۷).

منهج بحث در تفسیر موضوعی

نخست: جست‌وجوی یک موضوع در سراسر سوره‌های قرآن کریم. در این رویکرد، پژوهش‌گر باید مراحل زیر را طی کند:

۱. انتخاب عنوانی برای موضوع قرآنی؛
۲. گردآوری آیات مرتبط با موضوع؛
۳. تنظیم آیات بر اساس ترتیب نزول؛
۴. تفسیر و تحلیل آیات با مراجعه به تفاسیر معتبر، بیان سبب نزول (در صورت وجود)؛
۵. بررسی دلالت‌های واژگان، کاربرد آن‌ها در قرآن، و تبیین روابط میان کلمات و جملات؛
۶. استخراج موضوعات اساسی از خلال دلالت‌های آیات، با امکان تقدیم و تأخیر در صورت اقتضای بحث؛
۷. ارائه تفسیر اجمالی هماهنگ با مجموعه آیات؛
۸. پایبندی به منهج علمی در تمام مراحل؛

۹. و در نهایت، دنبال کردن هدف اصلی که همانا تبیین حقایق قرآن کریم و نشان دادن هماهنگی احکام و تشریحات الهی با فطرت سالم انسانی است (مسلم، ۱۴۲۶، ص. ۲۰).

دوم: تفسیر موضوعی یک سوره.

در این شیوه، پژوهش گر باید:

۱. مقدمه‌ای برای سوره ارائه دهد که شامل سبب نزول، مکی یا مدنی بودن، نام یا نام‌های سوره و بیان برخی ویژگی‌ها و فضایل آن باشد؛
۲. هدف اساسی سوره را بر اساس نام، محتوای آیات یا زمان نزول تعیین کند؛
۳. سوره را به مقاطع و فقرات مرتبط با هدف اصلی تقسیم کرده و مناسبت میان آن‌ها را تبیین نماید؛
۴. ارتباط هر بخش را با هدف محوری سوره به گونه‌ای روشن سازد که انسجام کلی سوره برای خواننده محسوس گردد (زهرانی، ۱۴۱۰، ص. ۱۶).

سوم: جست‌وجوی یک موضوع در یک سوره خاص. در این روش، پژوهش گر باید:

۱. سبب نزول سوره یا آیات را (در صورت وجود) بیان کند؛
۲. هدف اساسی سوره را تعیین نماید. تعیین این هدف از راه‌های گوناگون ممکن است، از جمله: از طریق نام سوره؛ به گفته امام بقاعی، نام هر سوره بیان‌گر هدف اصلی آن است (بقاعی، ۱۴۱۵، ج. ۱، ص. ۱۷)؛
۳. از طریق بررسی قضایا و مضامینی که در سوره مطرح شده‌اند، که با تأمل عمیق، پیوستگی آن‌ها با یک محور اصلی آشکار می‌گردد؛
۴. از طریق شناخت زمان نزول سوره، زیرا آگاهی از آن، محور اساسی سوره را روشن می‌سازد (بقاعی، ۱۴۱۵، ج. ۱، ص. ۱۹)؛
۵. از طریق تبیین مناسبت میان آیات سوره، با مراجعه به تفاسیر معتبر، به ویژه تفاسیری که به این جنبه توجه ویژه دارند (طویل، ۱۴۰۵، ص. ۱۱۹).

تفسیر موضوعی روشی توانمند برای استخراج آموزه‌های منسجم قرآنی درباره مسائل مهم علمی است. در اکثر تفسیرها نمونه‌ای از کاربرد این شیوه مشاهده می‌شود هرچند که این موضوع، برای محققین در سلک تحقیق شان روش جدید است، برای استفاده از این روش محقق باید تسلط کامل به علوم بلاغی و لغوی و نیز آگاهی از مسائل معاصر داشته باشد تا نتیجه هم از منظر علمی معتبر و هم از حیث کاربردی قابل استفاده باشد.

هم‌چنان تفسیر موضوعی یک روش جدید برای تفسیر قرآن کریم است، که به سه نوع تقسیم می‌شود. اول: جستجوی یک کلمه در تمام آیات قرآن کریم جهت پیدا نمودن مصداق درست معنی کلمه. دوم: جستجوی یک موضوع در تمام آیات قرآن کریم جهت روشن شدن زوایای تاریک و مبهم آن موضوع. سوم: جستجوی یک موضوع در یک سوره و بیان این که باوجود یک سوره چندین موضوع را در بر گیرنده است ولی در نتیجه تفسیر موضوعی معلوم می‌گردد، تنوع موضوع در یک سوره نه تنها تباین به هدف سوره ندارد بل که این تعدد موضوع، در یک سوره به هدف تبیین بیش‌تر موضوع مفید و ارزشمند است.

هم‌چنان منهج بحث در تفسیر موضوعی با منهج بحث در دیگر نوع تفسیر متفاوت می‌باشد؛ که در تفسیر موضوعی منهج بحث بنا به نوعیت بحث در تفسیر موضوعی مختلف می‌باشد.

نتیجه‌گیری

از لابلای تحقیق و جمع‌آوری معلومات فوق چنین نتیجه‌گیری می‌شود: تفسیر موضوعی یکی از شیوه‌های ارزشمند در فهم قرآن کریم است البته این علم محصول دانش علماء معاصر نبوده بل که مفسرین بزرگ مانند طبری، ابن کثیر، قرطبی و فخر رازی در خیلی موارد به تفسیر موضوعی پرداخته اند بدون این که به این علم اسم خاص را بگذارند. دانشمند بزرگ معاصر شهید سیدقطب در تفسیرش (فی ظلال قرآن) به شکل گسترده پرداخت نموده که تقریباً می‌توان گفت که تفسیر شهید سیدقطب یکی از بزرگترین تفسیر معاصر در تفسیر موضوعی می‌باشد؛ بعداً علماء و دانشمندان معاصر آغاز به تألیفات مستقل در این علم نمودند البته علت روی آوری علماء و دانشمندان معاصر به این روش را می‌توان گفت که در عصر امروز تفسیر موضوعی بهترین روش در پاسخ به پرسش‌های اعتقادی، اجتماعی و حقوقی نقش مهمی ایفاکند؛ مشروط به آن که با رعایت اصول علمی و پرهیز از تحمیل آراء شخصی آن‌جام گیرد.

پیشنهادها

- ۱- موضوعهای جدید و معاصر باید به روش تفسیر موضوعی در پرتو آیات قرآنی مورد بررسی قرارگیرد.
- ۲- این موضوع نیاز مند بحث‌های مفصل تر بوده لهذا لازم است که اهل قلم و علماء در این زمینه تحقیقات جدید آن‌جام دهند.

۳- از این که این روش تفسیری یک روش علمی جدید است باید در سطح جامعات علمی و اکادمیک سمینارهای علمی و تحقیقی برگزار گردد.

منابع

قرآن كريم

- ابن فارس، أبو الحسين أحمد بن فارس بن زكريا، (١٣٩٩هـ - ١٩٧٩م) معجم مقاييس اللغة، المحقق: عبد السلام محمد هارون. بيروت: دار الفكر.
- ابن كثير، أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي البصري ثم الدمشقي، (١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م) تفسير القرآن العظيم، المحقق: سامي بن محمد سلامة، الرياض: دار طيبة للنشر والتوزيع.
- أصفهاني، أبو القاسم الحسين بن محمد المعروف بالرغب الأصفهاني (- ١٤١٢هـ)، المفردات في غريب القرآن، المحقق: صفوان عدنان الداودي. بيروت: دار القلم، الدار الشامية.
- بخاري، محمد بن إسماعيل أبو عبدالله البخاري الجعفي، (١٤٢٢هـ -) صحيح البخاري، المحقق: محمد زهير بن ناصر الناصر، القاهرة: دار طوق النجاة .
- بقاعي، إبراهيم بن عمر بن حسن الرباط بن علي بن أبي بكر البقاعي (١٤١٥هـ - ١٩٩٥ م) نظم الدرر في تناسب الآيات والسور. بيروت: دار الكتب العلمية .
- جوزي، جمال الدين أبي الفرج عبد الرحمن بن الجوزي، (١٤٠٤هـ - ١٩٨٤ م) نزهة الأعين النواظر في علم الوجوه والنظائر، بيروت: مؤسسة الرسالة .
- رومي، فهد بن عبد الرحمن بن سليمان الرومي، (١٤٢٤هـ - ٢٠٠٣م) دراسات في علوم القرآن الكريم.
- زرکشي، بدر الدين محمد بن عبد الله بن بهادر الزركشي، (١٣٧٦ هـ - ١٩٥٧ م)، البرهان في علوم القرآن، المحقق: محمد أبو الفضل إبراهيم، الطبعة: الأولى، دمشق: دار إحياء الكتب العربية عيسى البابي الحلبي وشركائه.
- زهراني، أحمد بن عبد الله الزهراني، (٢٢ - ٢٥ المحرم ١٤١٠ - ذو الحجة ١٤١٣ هـ) التفسير الموضوعي للقرآن الكريم ونماذج منه، مدينته المنوره: الجامعة الإسلامية .
- سيد قطب إبراهيم حسين الشاربي (١٤١٢) في ظلال القرآن، الطبعة: السابعة عشر - هـ بيروت: دار الشروق.
- طبري، محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب الآملي، أبو جعفر الطبري (١٤٢٠ هـ - ٢٠٠٠ م)، جامع البيان في تأويل القرآن، المحقق: أحمد محمد شاكر. بيروت: مؤسسة الرسالة.
- فخر الرازي، محمد بن عمر بن الحسين الرازي الشافعي المعروف بالفخر الرازي أبو عبد الله فخر الدين، (-) مفاتيح الغيب من القرآن الكريم . بيروت: دار إحياء التراث العربي.
- فيروزآبادي، محمد بن يعقوب الفيروزآبادي، (-) القاموس المحيط.

قرطبي، أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي شمس الدين القرطبي (١٣٨٤هـ - ١٩٦٤م)، الجامع لأحكام القرآن، تفسير القرطبي، تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، القاهرة: دار الكتب المصرية .

مسلم، مصطفى مسلم، (١٤٢٦هـ - ٢٠٠٥م) مباحث في التفسير الموضوعي، الرياض: دار القلم .
مصطفى الوراق إبراهيم، (١٤٠٢هـ / ١٩٨١م) إنكار الجن من شطحات التفسير الموضوعي للقرآن، المدينة المنورة: الجامعة الإسلامية .

مقاتل بن سليمان، أبو الحسن مقاتل بن سليمان بن بشير الأزدي البلخي (- ١٤٢٣ هـ)، الوجوه والنظائر في القرآن الكريم، المحقق: عبد الله محمود شحاته، بيروت: دار إحياء التراث.
مقاتل بن سليمان، أبو الحسن مقاتل بن سليمان بن بشير الأزدي البلخي (- ١٤٢٣ هـ)، تفسير الخمسمائة آية في الأمر والنهي والحلال والحرام، المحقق: عبد الله محمود شحاته، بيروت: دار إحياء التراث .

نبهان، محمد فاروق النبهان، (١٤٢٦هـ - ٢٠٠٥م) المدخل إلى علوم القرآن الكريم، حلب: دار عالم القرآن .